

WILLEM HUBERTS Adriaan Venema's labyrint van onbegrip en onkunde

Toen Adriaan Venema zich voor het eerst op het terrein van de literatuur uit de jaren 1940-1945 ging bewegen had ik daar geen enkele moeite mee. Zijn moraliserende toontje – dat ik kende uit zijn boek over de kunsthandel ten tijde van de Tweede Wereldoorlog – beviel mij dan wel niet, maar daar valt mee te leven. Hetzelfde geldt voor zijn journalistieke visie, die niet de mijne was en is. Ik heb het, in tegenstelling tot Adriaan Venema, nooit zo belangrijk gevonden andermans gedrag te reconstrueren en vervolgens af te keuren.

In 1988 verscheen het eerste deel van zijn magnum opus *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie*. Ik kreeg de gelegenheid dit boek te recenseren in *De Tijd*. Later kon ik in het vaktijdschrift *Literatuur* sommige zaken aanscherpen en opnieuw belichten. In beide recensies toonde ik aan dat dit boek, in tegenstelling tot Venema's bewering en pretentie, geen wetenschappelijke status bezit. Maar dat is natuurlijk ook geen absolute noodzaak. Ook op het journalistieke niveau is het onderzoeksterrein prima te benaderen – zie bij voorbeeld het boek van Lisette Lewin over clandestiene en illegale boeken, schrijvers en uitgevers. Ondanks de fouten die dit boek bevat is het een nuttige aanwinst. Dit kan echter niet gezegd worden van Venema's eerste deel. Dit boek zit dermate vol met onjuistheden, verdraaiingen, onwaarheden en vervalsingen, dat er niets anders opzit dan dat iemand anders Venema's werk nog eens overdoet. Dit was indertijd de essentie van mijn recensies. Nu echter onlangs het tweede deel van Venema's boekwerk verschenen is, wil ik mijn stem opnieuw verheffen. De pro-

dukten van Adriaan Venema zijn zó slecht, en zó malicieus, dat ze eigenlijk niet verdienen besproken te worden. De lezer van zijn boeken dient zich ervan bewust te zijn dat geschiedvervalsing een der bouwstenen van Venema's boeken is.

Adriaan Venema lijkt zich te scharen in de rijen van hen die de Tweede Wereldoorlog op journalistieke wijze willen behandelen, maar eigenlijk is hij een plagiator en een manipulator. Zo zijn de tot nu toe verschenen twee delen integraal gebaseerd op reeds door anderen verricht onderzoek. Via ingenieus knip- en plakwerk schrijft Adriaan Venema zijn boeken. Ook blijkt uit de beide boeken geen enkele consistente visie op het beschrevene en dus voegt Adriaan Venema niets nieuws toe aan hetgeen wij al wisten. Er is hier sprake van een dilettant die dank zij onzorgvuldig uitgeversbeleid de kans heeft gekregen naar buiten te treden. Venema doet dit op een uiterst geraffineerde manier, zodat hij nog serieus genomen wordt ook. De goedbedoelende maar niet op het terrein ingevoerde recensent van Adriaan Venema's produkten wordt zodoende om de tuin geleid en slikt de geschiedvervalsing die de auteur hem voorschotelt. Zie het voornaamste gedeelte van de recensies van zijn eerste deel. Voor wat betreft de recensies van zijn tweede deel verwijs ik bij voorbeeld naar de recensie van Bas Roodnat in de *NRC* van 10 november 1989, die van Hans Renders in *Intermediair* van dezelfde datum en die van Max Nord en Tom van Deel in respectievelijk *Vrij Nederland* van 13 januari 1990 en in *Trouw* van 21 december

1989. Zonder uitzondering goedbedoelende critici, echter zonder enige kennis van zaken. Jammer genoeg weerhoudt dit hen er niet van te stellige en veel te positieve uitspraken te doen, hetgeen enerzijds bevestigt wat Theo Bijvoet in dit nummer opmerkt (dat Venema's werk door kenners direct als *schmierwerk* wordt gekarakteriseerd) en anderzijds aangeeft dat de dagbladkritiek eerder schrijft dan dat zij nadenkt. Toch treft hen niet alle blaam. Ook de uitgever dient zijn verantwoordelijkheden te kennen. De Arbeiderspers presenteert met veel poeha een tetralogie-in-wording over de Nederlandse literatuur in oorlogstijd. De beide nu verschenen boeken zien er vertrouwenwekkend omvangrijk uit, ze bevatten kloeke notenapparaten, vele bijlagen en tientallen foto's – die overigens, evenals het grootste deel van de inhoud, zonder bronvermelding uit eerder verschenen publikaties gelicht zijn. Inderdaad, de context van de boeken is voor de oppervlakkige beschouwer betrouwbaar genoeg en daar dient een dag- en weekbladcriticus natuurlijk voor een groot deel op af te gaan, wanneer hij geen materiedeskundige is.

In het verleden heeft Martien de Jong in diverse publikaties omstandig en gedetailleerd aangetoond waarom Adriaan Venema als een knoeyer en een moedwillig manipulator moet worden beschouwd – dat ga ik dus niet herhalen. Ik verwijz de geïnteresseerde lezer met plezier naar bij voorbeeld De Jongs boek *De dichter en zijn rechters* (1988), waarin De Jong duidelijk maakt hoe schofferend Venema de schrijver Werumeus Buning en diens biograaf P. Hijmans behandelt. Onlangs verscheen in *Literatuur* (januari-februari 1990) een artikel van De Jong waarin deze niet veel heel laat van Venema's behandeling van Garnt Stuivelings oorlogsverleden. Smakelijke lectuur, die ik warm in ieders belangstelling aanbeveel. Ook constateer ik dat Adriaan Venema tot in detail het onderzoek van anderen plagieert – men vergelijkte zijn opmerkingen over Pierre H. Dubois met Jan

Jaap Kelders bevindingen inzake Dubois (in: *Schrijven voor de Nieuwe Orde*, 1983), Venema's bevindingen inzake Nico de Haas, Jan van der Made en Jan van Rheenen met die van Frank van den Bogaard (in: *Een stoottroep in de letteren*, 1987), Venema's bevindingen inzake Steven Barends met die van Gerard Groeneveld (in: *Steven Barends, querulant in fascistisch letterland*, 1988) en tot slot Venema's bevindingen inzake George Kettmann met de mijne (in: *Schrijver tussen daad en gedachte*, 1987). En van datgene wat hij plagieert presenteert hij vervolgens een verwrongen en bevooroordeeld beeld, omdat hem het diepere inzicht in de materie ontbreekt.

Toen Venema, *of all people*, in *NRC Handelsblad* van 18 december 1989 een lans brak voor een correcte bronnenbehandeling kreeg ik dan ook een zuur smaakje in de mond. Hoewel ik geen enkele behoefte gevoel andermans polemieek te voeren zal ik hier toch even een zijspoor bewandelen. De manier waarop Adriaan Venema namelijk tekeergaat tegen Gerard Groeneveld, die een studie over de nationaal-socialistische dichter en *Mein Kampf*-vertaler Steven Barends publiceerde, is karakteristiek voor Venema's handelwijze. In *NRC Handelsblad* van genoemde datum merkt Venema onder meer op: 'Gerard Groeneveld zou in zijn in 1988 verschenen biografische schets over de *Mein Kampf*-vertaler Steven Barends allerlei gunstige berichten over Barends melden. Ik deed dat niet. En met recht: de bronnen van Groeneveld zijn steeds "gesprek met N. N.'" Venema suggereert hier dat Groeneveld op basis van obscure bronnen Steven Barends tracht goed te praten. De feiten liggen echter anders. Groenevelds studie omvat 81 pagina's. Van de circa 150 noten zijn er welgeteld drie die luiden: 'Gesprek met N. N. (een familielid van Barends dat om persoonlijke redenen onbekend wenst te blijven) op 23 december 1986.' In geen enkele van de bij deze drie noten behorende tekstpassages wordt ook maar één gunstig woord over Steven Barends te berde gebracht! Dit nu is typerend voor

Venema's werkwijze; niet alleen citeert hij onvolledig, ook trekt hij de verkeerde conclusies, als gevolg waarvan hij bevindingen van anderen in een onjuist daglicht stelt. Het wordt allemaal nog wranger wanneer men beseft dat negennegentig procent van hetgeen Venema in zijn boeken vertelt over Steven Barends is ontleend aan de studie van Gerard Groeneveld. Men behoeft slechts de in 1989 door Venema aangehaalde citaten uit het werk van Steven Barends naast de citaten die Groeneveld in 1988 gaf te leggen en de overeenkomst is evident. Hetzelfde geldt voor Venema's en Groenevelds notenapparaat.

Met tegenzin ga ik nu op zijn werkwijze en beschuldigingen in waar dit mij persoonlijk raakt. Vanaf de zomer van 1985 af heb ik mij, bijna twee jaren lang, met de nationaal-socialistische letterkundige George Kettmann Jr. beziggehouden. In een expositie in de Koninklijke Bibliotheek besteedde ik aandacht aan Kettmann, ik schreef in 1986 een artikel in *Maatstaf* en in 1987 ten slotte verscheen het boek dat ik aan hem gewijd heb. Kortom: ik bezit de twijfelachtige eer een kenner van het leven en het werk van deze Kettmann te zijn. Wat ligt er dus meer voor de hand dan dat Venema, wanneer hij de handel en wandel van deze Kettmann beschrijft, met mij in polemieek gaat? Per slot van rekening zal hij het allereerst niet leuk vinden dat het onderzoeksterrein niet zo maagdelijk is als hij graag doet voorkomen en vervolgens is het natuurlijk aantrekkelijk over de rug van anderen naar boven te klimmen. Dat ik nu – nogmaals: met weerzin – inga op hetgeen Venema over mij en mijn werk te berde heeft gebracht betekent niet dat ik zijn polemische handschoen opneem. Het betekent slechts dat ik de lezer duidelijk wil maken wat Adriaan Venema onder polemieek verstaat en dat Venema, behalve in zijn boeken, ook in zijn polemieken de waarheid schuwt en de smaad, de leugen, de laster en de incompetentie liefheeft.

In 1986 publiceerde ik, zoals gezegd, in *Maatstaf* een biografische schets van George

Kettmann. In de inleiding van dat artikel vermeldde ik dat ik Kettmanns leven zou beschrijven en dat ik in een toekomstige publicatie aandacht aan 's mans werk zou besteden. Hetgeen geschiedde in mijn boek *Schrijver tussen daad en gedachte*, verschenen in 1987. Wat beweert Venema nu in zijn tweede deel: 'Kettmanns antisemitisme wordt in de gehele Biografische Schets van Huberts met slechts één regel aangestipt, terwijl het gaat om wellicht het belangrijkste kenmerk van Kettmanns werk' (p. 430). Omdat Kettmanns antisemitisme in zijn levensbeschrijving een minder prominente rol speelt dan in zijn letterkundige werk komt het in mijn biografische schets natuurlijk nauwelijks aan de orde. Neemt men de moeite mijn boek erop na te slaan, dan zal blijken dat ik Kettmanns antisemitisme wel degelijk (uiteraard!) pagina's lang bespreek. Niet alleen noem ik dit bewuste misleiding van Venema's kant, zelfs ervan ik zijn impliciete verwijt van het bedekken van Kettmanns antisemitisme als grievend.

Een ander voorbeeld van Venema's malicieuze gedrag. Op dezelfde pagina van zijn boek heet het dat ik Kettmanns essay *Om wille van het leven* (en dus niet: *Omwille van het leven*, zoals Adriaan Venema schrijft) niet opgemerkt zou hebben. Nee, uiteraard niet. In een biografie staat immers het leven centraal, en niet het werk. In mijn boek over Kettmann heb ik enige pagina's lang de positie en het belang van dit essay belicht. Venema weet dit natuurlijk best, want mijn boek kent hij door en door. Hij kent mijn boek zelfs zó goed dat ik, toen ik zijn boek las, passages tegenkwam die mij wel heel bekend voorkwamen. Maar dat zal wel toeval zijn.

Dat het simpele overschrijven van andermans teksten geen eenvoudige zaak is, bewijst Venema keer op keer. Een wel heel sterk voorbeeld is het volgende. Venema begint zijn relaas over Kettmann met het citeren van een naoorlogs gedicht van deze nationaal-socialist (*De harde kern*, p. 417). Ik telde in Venema's citaat 15 (vijftien) fouten. Het citaat

omvat 10 (tien) versregels. Ik daag Venema hierbij uit mij een manuscript, een typoscript of een gedrukte tekst te tonen waaruit blijkt dat de door hem geciteerde regels werkelijk door Kettmann indertijd aan diens gevangenisdirecteur Henk Stouten zijn gegeven, zoals Venema beweert. Mijn bron is een kopie van een vermoedelijk door Kettmann zelf vervaardigd typoscript, dat deze – toen beiden in Scheveningen gevangen zaten – aan Hakkie Holdert (de foute *Telegraaf*-eigenaar) ten geschenke gaf, die het op zijn beurt afstond aan de genoemde Henk Stouten. Ik ben benieuwd wat Venema's bron is...

Venema verwijt mij dat ik geloof hecht aan Kettmanns verhaal dat deze op twaalfjarige leeftijd boeken van Vondel, Goethe, Fichte en Dickens gelezen had (p. 419). Hiervoor is geen enkel bewijs, merkt Venema triomfantelijk op. Ja, dat weet ik ook. Maar ik zei dan ook iets geheel anders. Ik heb nooit ergens gezegd dat Kettmann de genoemde boeken allemaal ook werkelijk gelezen zou hebben. Ik merk slechts op dat Kettmann in een gezin opgroeide waarin deze boeken voorhanden waren en dat onder anderen de genoemde schrijvers van belang zijn geweest voor de vorming van de jonge Kettmann.

Theo Bijvoet maakt zich in zijn bijdrage aan dit nummer terecht boos over het feit dat Venema geen enkele aandacht besteedt aan de geestelijke ontwikkeling van Albert Kuyle. Venema beschouwt Kuyle uitsluitend vanuit de opvatting dat de Kuyle van tijdens de bezetting de enige belangrijke Kuyle geweest zou zijn. Deze extrapolatie vanuit een bepaalde levensfase naar het gehele leven getuigt natuurlijk van diepe domheid, dat is duidelijk. Nog dommer is dat Venema juist in het geval van Kettmann volstrekt tegengesteld gedrag vertoont. Daar tracht hij juist Kettmanns opvattingen van tijdens de Tweede Wereldoorlog te verklaren vanuit Kettmanns poëzie uit 1920: 'De volgende regels, afkomstig uit een langer gedicht dat Kettmann samen met drie anderen in *Het Getij* publiceerde, is [authentieke fout!] interessant,

omdat we hierin al de eerste tekenen kunnen bespeuren van zijn obsessie voor alles wat joods is, iets dat hem in later jaren tot een heftig antisemitisme zou voeren' (p. 419). Kijk, Venema, het is óf het een óf het ander. Iemands verleden is van belang voor zijn geestelijke ontwikkeling, of het is dit niet.

Ik zal nog één voorbeeld geven van Venema's verwrongen redeneer- en denktrant. Ik hoop dat de lezer ook deze laatste keer mij wil volgen in dit labyrint van onbegrip en incompetentie. In 1928 verschijnt Kettmanns eerste roman, *De glanzende draad der goden* geheten. Het boek werd in een romanprijsvraag door de Wereldbibliotheek bekroond. Kettmann zond het manuscript onder het pseudoniem 'Malgré Tout' in. Toen ik in 1986 mijn *Maatstaf*-artikel schreef, verkeerde ik nog in de veronderstelling dat dit pseudoniem zou kunnen duiden op een (al dan niet terecht gevoelde) miskenning. In mijn in 1987 verschenen studie over Kettmann liet ik de opmerking achterwege, omdat ik tot de overtuiging was gekomen dat het pseudoniem ook zou kunnen duiden op Kettmanns positie als zakenman, die *malgré tout, ondanks alles*, de literatuur trouw was gebleven. Kortom: ik was er niet meer zeker van wat de achtergrond van dit pseudoniem zou kunnen zijn. En over datgene waar men niet zeker van is kan men beter zwijgen. Venema echter verwijt mij dat ik in mijn boek over Kettmann de opmerking over de oorsprong en de betekenis van het pseudoniem achterwege heb gelaten, omdat mij dit beter uit zou komen: 'Deze opmerking komt in zijn biografie niet voor. Logisch, want kort daarop gaat hij in op de keuze van Robert van Genechten en Tobi Goedewaagen voor het nationaal-socialisme' (p. 421). Ik bespreek dan namelijk in hoeverre rancuneuze gevoelens een rol zouden kunnen hebben gespeeld bij de keuze van beiden voor het nationaal-socialisme. Men geve zich goed rekenschap van wat Venema beweert: ik zou mijn hypothese over Kettmanns pseudoniem 'Malgré Tout' uit mijn boek hebben weggelaten omdat deze hypothese strijdig zou zijn

met mijn visie op rancune als een doorslaggevende factor waar het de keuze voor het nationaal-socialisme betreft. Allereerst merk ik op dat Kettmann zijn pseudoniem koos in 1927, toen nog bijna niemand in Nederland zelfs maar de term nationaal-socialisme kende. Vervolgens merk ik op dat het verband tussen Kettmanns pseudoniem (1927!) en Van Genechtens en Goedewaagens toetreding tot de gelederen van het nationaal-socialisme (tweede helft jaren dertig!) mij geheel ontgaat. Tot slot merk ik op dat het van Venema's kant toch wel van bijzonder onzuiver redeneren getuigt iemand te verwijten dat hij van gedachten veranderd is – maar hem ook de oorspronkelijke gedachtengang te verwijten. Ik hoop dat u mij hebt kunnen volgen, lezer. Dit, wellicht meest verbluffende, staaltje van Adriaan Venema's werkwijze: verdachtmakingen en insinuaties, gebaseerd op een riekend mengsel van her en der bijeengesprokelde citaten uit diverse publikaties, vergt wel heel veel van de lezer.

Op de pagina's 417 tot en met 451 van zijn prachtboek spreekt Venema over George Kettmann. Ik heb zojuist slechts gereageerd op de pagina's 417 tot en met 421 – en nog niet eens op alles wat op die pagina's te vinden is. Zonder enige moeite zou ik pagina's lang door kunnen gaan. Maar ik hoop dat ik mijn doel bereikt heb: aannemelijk te maken dat Adriaan Venema – in ieder geval inzake Kettmann – een incompetent en onbetrouwbare verslaggever is. Theo Bijvoet beweert hetzelfde met betrekking tot Albert Kuyle. U, de lezer, kunt uw conclusies verder zelf wel trekken. Venema produceert slechts wat zijn beperkte denkraam hem toestaat te produceren.

Maar mijn grootste bezwaar tegen Adriaan Venema en zijn boeken geldt eigenlijk toch wel zijn geschiedvervalsende activiteiten. Niet iedereen immers is in de gelegenheid zijn beweringen te controleren en naar waarde te schatten. Het is dan ook bijzonder spijtig dat noch hij, noch de uitgever,

zich iets hebben aangetrokken van de vaak zeer fundamentele kritiek die zijn eerste deel in de vakpers mocht ontvangen. Adriaan Venema vervalst de geschiedenis wanneer hij ons een literaire wereld tussen 1940 en 1945 voorschotelt die gekenmerkt wordt door een haarzuivere en messcherpe scheiding tussen 'goed' en 'fout'. Hij vervalst de geschiedenis evenzeer wanneer hij stelt dat het overgrote deel van de nationaal-socialistische literatoren uit rancune en als gevolg van een vooroorlogse miskenning het nationaal-socialisme omarmden. Het is jammer dat hij juist op dit punt diegenen wier werk hij eerder plunderde, niet navolgt. Uit publikaties over Jan van der Made, Martien Beversluis, George Kettmann, Nico de Haas en Steven Barends kwam nu juist als opmerkelijk feit naar voren dat bij hen géén rancuneuze gevoelens aanwezig waren toen zij na mei 1940 hun politieke opstelling bepaalden. Ter Braaks brochure *Het nationaal-socialisme als rancuneleer* is een briljant essay dat inzicht geeft in de achtergrond van het gedachtengoed van het nationaal-socialisme. Maar het mag natuurlijk niet als een feilloze leidraad worden beschouwd. Maar ja, Adriaan Venema grijpt alles aan om zijn vooroordelen bevestigd te krijgen.

Ook vervalst Venema de geschiedenis wanneer hij, nu al twee dikke delen lang, bij voortduring de nadruk blijft leggen op de vriendschappelijke relatie tussen Henri Bruning en Pierre H. Dubois – daarmee Dubois willens en wetens besmeurend met het nationaal-socialisme van Bruning. Er valt Dubois hoogstens te verwijten dat het onverstandig is te protesteren tegen de Nieuwe Orde juist in een orgaan van diezelfde Nieuwe Orde. De verwijten die men tegen Bruning zou kunnen inbrengen zijn van een geheel andere orde: nationaal-socialisme, lidmaatschap van de ss en antisemitisme. Men krijgt de indruk dat Venema een persoonlijk appeltje met Dubois te schillen heeft en dat hij daarom zo'n grote plaats in zijn boeken inruimt voor Dubois. De historische werkelijkheid rechtvaardigt dit echter in het geheel niet.

Trouwens, wanneer Adriaan Venema inderdaad zo geïnteresseerd is in schrijversvriendschappen tijdens de Tweede Wereldoorlog, begrijpt hij dan niet dat deze raakvlakken van 'goed' en 'fout' zijn theorie van een absolute scheiding tussen 'goed' en 'fout' nu juist ondergraven? Ik kan Venema overigens nog wel meer van die dwarsverbindingen suggereren. Misschien heeft hij er nog iets aan voor zijn volgende delen. Zo is er bij voorbeeld de raadselachtige vriendschap tussen Jan van der Made (Oostfront-strijder, ss'er, toonaangevend nationaal-socialistisch literator) en Adriaan Roland Holst (bestrijder van de Kultuurkamer, die daardoor zelfs moest onderduiken). En de vriendschap tussen Pyke Koch (nationaal-socialist) en Roland Holst (onverdacht). En hoe zou het toch kunnen dat A. A. M. Stols (clandestien uitgever) nog in 1943 een uitgave overweegt van een gedicht van Jan van der Made (ss'er), geïllustreerd door Eppo Doeve (clandestien illustrator)? En waar komt toch de waardering van Geert van Oorschot (onverdacht) voor Reinier van Houten (ss'er, bedenker van de slogan 'Mussert of Moskou' en *Verwalter* bij Uitgeverij Querido) vandaan? En hoe is het toch mogelijk dat vrijwel de gehele oorlog het weekblad van de Nederlandse ss, *Storm* geheten en met grote regelmaat gevuld met het meest abjecte antisemitisme, werd vervaardigd door onverdachte sociaal-democraten, werkzaam bij De Arbeiderspers? (Misschien iets voor Venema's vierde deel, waarin hij de uitgeverijen schijnt te gaan behandelen.) Kortom, juist in die raakvlakken, in die wederzijdse contacten, liggen interessante onderzoeksgebieden.

Misschien moeten wij Adriaan Venema's *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie* wel beschouwen als een roman, als een ego-document. Want daarin mag de auteur wél liegen, en het schijnt dat Adriaan Venema in het verleden ook romans geschreven heeft. Laten wij hem dus zijn gang maar laten gaan in zijn persoonlijke vendetta tegen collaborateurs, meelopers en anderen die bijna vijftig jaar

geleden aan de verkeerde kant stonden. Maar laten wij zijn boeken niet langer serieus tegemoettreden – niet omdat hij slechte boeken schrijft, maar omdat zijn slechte boeken een belediging voor de lezer, een gevaar voor het beschrevene en een aanfluiting voor het vakgebied zijn. Venema's boeken vormen een treurig dieptepunt in de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog en het zou mij en lief ding waard zijn wanneer dit feit evenveel publiciteit zou krijgen als Venema's boeken tot nu toe ten deel is gevallen.